

WASH

«Զրի, սանիտարահիգիենիկ պայմանների
հասանելիության բարելավում»
ուղեցույց Հայաստանի դպրոցների համար

1. ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Այս գրքույկը ստեղծվել է ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի և «Վորլդ Վիժն Հայաստան»-ի կողմից Ասիական զարգացման բանկի ֆինանսավորմամբ և նպատակ ունի ապահովելու դպրոցներում առողջ, անվտանգ ու արժանապատիվ միջավայր՝ մաքուր ջրի ու սանիտարական հարմարությունների, ինչպես նաև հիգիենայի չափանիշների պահպանման միջոցով:

Ուսումնական հաստատություններում ջրի, սանիտարահիգիենիկ պայմանների հասանելիության բարելավումը կարևոր է երեխաների և ուսուցչական կազմի առողջության պահպանման և անվտանգ կրթական միջավայրի երաշխավորման համար: Հայաստանում կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կրթական հաստատություններում դեռևս կան ջրամատակարարմանը, սանիտարական պայմաններին ու հիգիենային առնչվող լուրջ խնդիրներ: Այս խնդիրները բացասաբար են ազդում երեխաների առողջության, դպրոցական հաճախելիության և կրթական առաջադիմության վրա:

Ուղեցույցի նպատակները

Կրթական հաստատություններին և համայնքներին տրամադրել գործնական խորհուրդներ և մեթոդներ՝ WASH-ի խնդիրների լուծման համար

Աջակցել Հայաստանի դպրոցներին ստեղծելու անվտանգ և առողջ միջավայր բոլոր երեխաների համար

Բարձրացնել դպրոցներում հիգիենայի ստանդարտները և նվազեցնել հիվանդությունների տարածումը

Ուղեցույցը նպատակ ունի օգնելու դպրոցներին՝ պահպանելու մաքուր, անվտանգ և ներառական պայմաններ, որտեղ յուրաքանչյուր երեխա կարող է սովորել և զարգանալ առողջ միջավայրում:

2. ՅՈՒՆԻՍԵՖ-Ի ՅԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի «ՀՀ դպրոցներում և նախադպրոցական հաստատություններում WASH-ի պայմանների համապարփակ ուսումնասիրությունն» ընդգրկել է Հայաստանի մի շարք դպրոցներ և մանկապարտեզներ՝ գնահատելու ջրի և սանիտարահիգիենիկ պայմանները կրթական հաստատություններում: Հետազոտությունը կատարվել է Լոռու, Տավուշի և Սյունիքի մարզերի շուրջ **350 դպրոցական ու նախադպրոցական հաստատություններում:**

Ուսումնասիրության հիմնական տվյալներն ընդգծում են հետևյալ խնդիրները:

Խմելու ջրի հասանելիություն: Հետազոտության արդյունքում պարզվել է, որ դպրոցների 25%-ը չունի խմելու համար անվտանգ ջուր: Բացի դրանից, 19%-ն ունի ջրամատակարարման ընդհատումներ, ինչը խանգարում է դպրոցներում հիգիենայի պահպանմանը:

Սանիտարական պայմաններ: Կա ներառական սանիտարական հարմարությունների պակաս, հատկապես հաշմանդամություն ունեցող աշակերտների և տարիքային տարբեր խմբերի կարիքների համար: Փոքր տարիքի երեխաների համար նախատեսված առանձին սանիտարական հարմարություններ չկան դպրոցների 60%-ում, իսկ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար նախատեսված պայմաններ չկան դպրոցների 86%-ում և նախադպրոցական հաստատությունների 87%-ում:

Ջիգիենիկ պարագաների հասանելիություն: Հաստատությունների միայն 77%-ում կա օճառ, և ընդամենը 21%-ն է տրամադրում ձեռքեր չորացնելու միջոցներ (օրինակ՝ թղթե անձեռոցիկներ կամ սրբիչներ): Սա նշանակում է, որ բազմաթիվ երեխաներ չունեն բավարար միջոցներ՝ դպրոցներում հիգիենիկ միջավայր պահպանելու համար:

Պրահանություն և ջրահեռացման համակարգեր: Շատ համայնքներում չկան ջրահեռացման և աղբահանության միասնական համակարգեր: Այս խնդիրները բացասաբար են ազդում երեխաների առողջության վրա և նպաստում, որ նրանք լիովին չգիտակցեն կրթական միջավայրում հիգիենայի պահպանման կարևորությունը:

Այս ուղեցույցը մշակվել է հենց այս խնդիրների լուծմանն օժանդակելու համար՝ դպրոցներում և համայնքներում բարձրացնելով WASH-ի չափանիշները և ապահովելով ավելի անվտանգ, առողջ և ներառական միջավայր:

3. WASH-Ի ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԲԱՅԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՆՑԱՆԿԱԼԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

WASH-ի պայմանների թերի առկայությունը կամ դրանց բացակայությունը դպրոցներում և համայնքներում առաջացնում է բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք ազդում են ոչ միայն երեխաների առողջության, այլև նրանց կրթության վրա և որը անդրադառնում է համայնքի ընդհանուր վիճակին:

Առողջապահական խնդիրներ

Դպրոցներում և համայնքներում ծագող առողջապահական խնդիրներ են մի շարք հիվանդություններ, որոնց կանդրադառնանք հաջորդիվ:

Փորլուծություն և աղիքային վարակներ: Աղտոտված ջրի կամ սննդի միջոցով հեշտությամբ տարածվող փորլուծությունը և աղիքային վարակները մեծ վտանգ են ներկայացնում հատկապես դպրոցներում, որտեղ երեխաները մշտապես շփվում են միմյանց հետ: Փորլուծությունը կարող է հանգեցնել ջրազրկման և ուժասպառության, ինչը բացասաբար է ազդում երեխաների ուշադրության և ուսումնական առաջադիմության վրա:

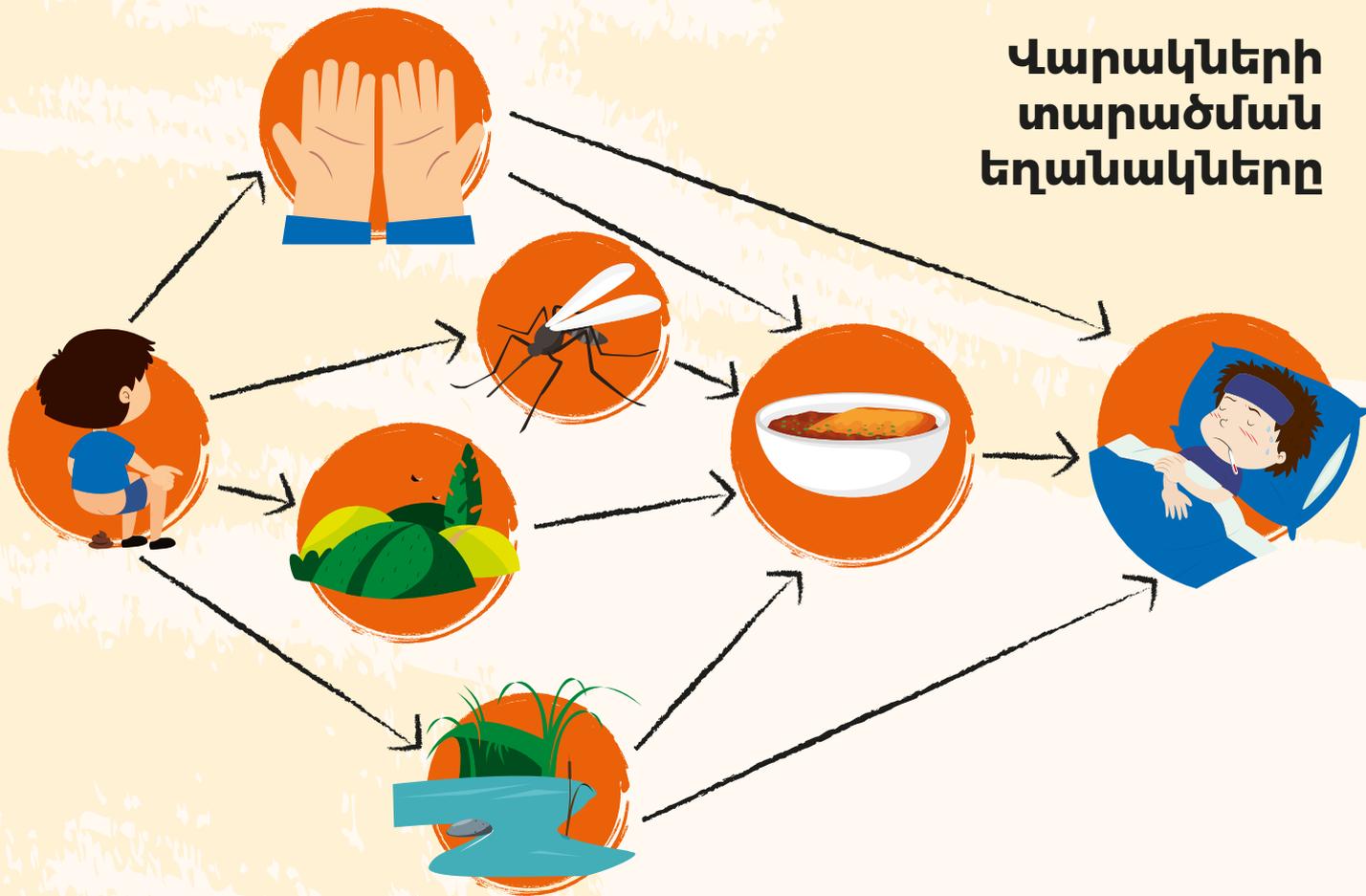
Տիֆ: Սա ևս աղտոտված ջրի միջոցով տարածվող վարակիչ հիվանդություն է: Տիֆը կարող է առաջացնել տենդ, փսխում և ընդհանուր թուլություն, ինչի պատճառով տուժած երեխաները չեն կարողանում հաճախել ուսումնական հաստատություն և տուժում են երկարատև առողջական խնդիրներից:

Մաշկի և աչքերի վարակներ: Անբավարար սանիտարական պայմաններն ու աղտոտված ջուրը կարող են հանգեցնել մաշկի և աչքերի վարակների, որոնք տարածվում են հատկապես երեխաների շրջանում, քանի որ նրանք շատ ավելի հաճախ են շփվում կեղտոտ մակերևույթների և ջրի հետ:

Ջրային մակաբուծային վարակներ: Մաքուր ջրի բացակայությունը կարող է հանգեցնել նաև մակաբուծային վարակների, օրինակ՝ շիստոսոմոզի, որը տարածվում է չմշակված կամ աղտոտված ջրի միջոցով:

Այս հիվանդությունները հաճախ առաջացնում են ուժասպառություն և լուրջ առողջական խնդիրներ, կարող են հանգեցնել դպրոցից հաճախակի բացակայությունների և առաջացնել ծանր ֆինանսական բեռ ընտանիքների համար՝ բուժման անհրաժեշտության պատճառով:

Վարակների տարածման եղանակները

Կրթական հետևանքներ

WASH-ի պայմանների բացակայությունը ուսումնական հաստատություններում կարող է ունենալ զգալի ազդեցություն կրթական միջավայրի և երեխաների առաջադիմության վրա:

Հաճախակի բացակայություն: Հիգիենիկ և սանիտարական պայմանների բացակայության պատճառով կարող է նվազել դպրոցական հաճախելիությունը: Սա հատկապես վերաբերում է աղջիկներին, քանի որ հատկապես դաշտանային հիգիենայի համար նախատեսված հարմարությունների բացակայության պատճառով ստիպված են լինում բացակայել դասերից, ինչը հանգեցնում է ուսումնական առաջադիմության վատթարացման:

Ուսումնական առաջադիմության անկում: Մաքուր ջրի և հիգիենիկ պայմանների բացակայությունը, ինչպես նաև ջրով փոխանցվող հիվանդությունների տարածումը բացասական ազդեցություն են թողնում երեխաների առողջության վրա, ինչն էլ հանգեցնում է ընդհանուր առաջադիմության անկման:

Կենտրոնացման և ինքնազգացողության դժվարություններ: Անբավարար հիգիենիկ պայմանները հանգեցնում են ոչ միայն հիվանդությունների, այլև հոգեբանական անհարմարությունների, որոնց պատճառով աշակերտները չեն կարողանում դասերի ժամանակ լիարժեք կենտրոնանալ և իրենց հարմարավետ զգալ:

Սա սահմանափակում է նրանց անձնական կարողությունների և սոցիալական հմտությունների զարգացման հնարավորությունները:

Երկարաժամկետ կրթական նպատակների անհասանելիություն: Հիգիենիկ պայմանների պակասը կարող է հանգեցնել դպրոցականների տևական բացակայությունների, ինչի հետևանքով երեխաները հաճախ ընդհատում են կրթությունը կամ դանդաղում իրենց ուսումնական նպատակներին հասնելու մեջ:

Այսպիսով՝ WASH-ի պայմանների բարելավումը կարևոր է ոչ միայն երեխաների առողջության, այլև նրանց կրթական առաջընթացի և սոցիալական զարգացման համար:

Սոցիալական և համայնքային հետևանքներ

Ջրի և սանիտարահիգիենիկ պայմանների բացակայությունը զգալի ազդեցություն է թողնում նաև համայնքների վրա՝ սոցիալական և առողջապահական հետևանքներով:

Անբարենպաստ միջավայր: Աղբահանության և ջրահեռացման համակարգերի բացակայությունը համայնքներում հանգեցնում է կեղտոտ և վտանգավոր պայմանների, որոնք վնաս են հասցնում բնակչության առողջությանն ու կյանքի որակին:

Համաճարակների վտանգ: Ջրահեռացման համակարգերի բացակայությունը նպաստում է կեղտաջրերի կուտակմանը, որը հանգեցնում է մոծակների և այլ միջատների միջոցով փոխանցվող վարակիչ հիվանդությունների տարածմանը:

Բնակչության պասիվություն: Շատ համայնքներում, գիտելիքի և կազմակերպվածության պակասի պատճառով, բնակչությունը WASH-ի պայմանների ապահովման նախաձեռնություններում հաճախ ցուցաբերում է պասիվություն, որը դժվարացնում է ջրի և հիգիենիկ պայմանների բարելավման ջանքերը:

Այս խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ են համայնքի անդամների և կրթական ու առողջապահական կառույցների համատեղ գործողություններ՝ համայնքի կենսակերպը և առողջությունը բարելավելու համար:

«WASH-ի պայմանների բացակայության անցանկալի հետևանքները»
թեման ամփոփելու համար անցնել հղումով և միացնել առցանց
թեստ-մրցույթը. <https://bit.ly/թեստմրցույթ>

4. ԽՄԵԼՈՒ ՋՐԻ ՀԱՍԱՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ

Խմելու ջրի անվտանգության կարևորությունը

Համաձայն Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) ուսումնասիրությունների՝ խմելու ջուրն անվտանգ է որակվում դրանում վարակների և վնասակար նյութերի բացակայության դեպքում, ինչը խիստ կարևոր է հատկապես երեխաների առողջության պահպանման համար: Դպրոցներում մաքուր ջրի հասանելիությունը նպաստում է երեխաների ընդհանուր առողջական վիճակի բարելավմանը և նվազեցնում վարակիչ հիվանդությունների, օրինակ՝ փորլուծության և աղիքային այլ վարակների տարածումը:

Ջրի ստուգման և ֆիլտրման մեթոդներ

Ջրի որակի ստուգման համար կարող են կիրառվել հետևյալ մեթոդները:

💧 **Մանրէաբանական ստուգումներ՝** ջրում վարակիչ մանրէների (օր.՝ աղիքային կոլիֆորմ մանրէների) առկայությունը որոշելու համար:

💧 **Քիմիական վերլուծություն՝** ջրում ծանր մետաղների, ազոտական աղերի և պեստիցիդների մակարդակը որոշելու համար:

Ջաշվարկված ջերմակայուն կոլիֆագների փորձաքննություն՝ խմելու ջրում վիրուսների հնարավոր առկայության նախանշանները հայտնաբերելու համար:

Այս գործընթացների կիրառման համար հարմար են հետևյալ գործիքները:

NH_3
թեստ-շերտեր

N_2S
թեստ-շերտեր

Ծծմբաջրածնի (H_2S) թեստ-շերտեր: Չեշտ կիրառման համար նախատեսված ստուգիչ թեստ-շերտեր, որոնք պարզում են ջրի մանրէաբանական աղտոտվածության աստիճանը:

Նիտրիտների և նիտրատների թեստ-շերտեր: Սրանք թույլ են տալիս առանց լաբորատոր երկար հետազոտությունների արագորեն տեղում որոշել ջրում ազոտային միացությունների առկայությունը:

Ամոնիակի հայտնաբերման թեստ-շերտեր: Օգտագործվում են ստուգելու համար ջրում ամոնիակի մակարդակը, որը կարող է վկայել ջրի՝ կոյուղաջրերով կամ օրգանական նյութերով աղտոտման մասին:

Թորման համակարգեր կամ մեխանիկական ֆիլտրման սարքավորումներ: Օգտագործվում են ծանր մետաղների և այլ վնասակար նյութերի հայտնաբերման համար:

Ջրի խնայողություն և արդյունավետ օգտագործում

Ջրի խնայողությունը կարևոր նշանակություն ունի ինչպես անհատական, այնպես էլ համայնքային մակարդակներում: Օրինակ, եթե յուրաքանչյուր մարդ օրական խնայի 10 լ ջուր, ապա 1000 բնակչությամբ համայնքում դա կկազմի 10 000 լ կամ 10 խմ ջուր: Այս քանակությունը կարող է բավարարել մոտ 50 մարդու օրական ջրի պահանջը, եթե հաշվի առնենք, որ մեկ անձն օրական սպառում է միջինում 200 լ ջուր: Այսպիսով ջրի խնայողության միջոցառումները կարող են զգալիորեն նպաստել համայնքների ջրամատակարարման բարելավմանը:

Ինչպես ջուրը խնայել տանը

Ներկայացնում ենք մի քանի պարզ մոտեցում, որ կարող եք կիրառել տանն ու խնայել ջուրը՝ բնության ամենաթանկ ռեսուրսներից մեկը:

ՏՆԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ՋՐԻ ՄԱՔՐՈՒՄ

Եթե կա կասկած, որ ջուրն աղտոտված է, տնային պայմաններում կարելի է կիրառել ջրամաքրման պարզ և արդյունավետ միջոցներ՝ առողջության համար անվտանգ ջուր ունենալու համար:

Ջուրը եռացնել

Ջուրը եռացնել 3-5 րոպե: Թողնել, որ սառչի մինչև սենյակային ջերմաստիճան: Ջուրը եռացնելը սպանում է մանրէները, վիրուսները և շատ մակաբույծներ:

Ջուրը մաքրել գտիչներով

Կարելի է օգտագործել խանութից գնված ջրի գտիչներ (ֆիլտր)՝ մանրէները, ծանր մետաղները կամ այլ աղտոտիչներ հեռացնելու համար: Ընտրեք գտիչ, որը համապատասխանում է ձեր ջրի որակի խնդիրներին: Տրված հղումով* կարող եք դիտել կերամիկական գտիչների կիրառումը:

* [youtube.com](https://www.youtube.com)

UNICEF PNG (2023)_Ceramic Water Filter potential in Papua New Guinea

Ջուրը քլորացնել

1 լ ջրին ավելացնել 5-6% քլոր պարունակող և մաքուր նատրիումի հիպոքլորիտի (տնային սպիտակեցնող միջոցի) 2-4 կաթիլ և սպասել 30 րոպե, մինչև այն կսպանի մանրէները և վիրուսները: Այս տարբերակը հարմար է փոքր ծավալների համար:

Կատարել արևային մաքրում

Ջուրն այս տարբերակով մանրէազերծելու համար անհրաժեշտ է թափանցիկ ու մաքուր պլաստիկ շշերի մեջ լցնել ջուր և թողնել արևի ուղիղ ճառագայթների տակ 6-8 ժամ: Ուլտրամանուշակագույն ճառագայթները վնասում են մանրէների ԴՆԹ-ն և դարձնում ջուրը խմելու համար անվտանգ:

Միշտ պահեք մաքրված ջուրը փակ տարաներում, որպեսզի կանխեք կրկնակի աղտոտումը: Եթե հնարավոր է, պարբերաբար ստուգեք ջրի որակը լաբորատոր պայմաններում կամ արագ արձագանքման թեստ-շերտերով:

Խնայել տաք ջուրը

Ցնցուղ ընդունելիս մարդն օգտագործվելիք ջրի ավելի քան 10%-ը ծախսում է ջրի տաքանալուն սպասելու ընթացքում: Այդ հավելյալ ջուրը դույլի մեջ հավաքելը կնվազեցնի ջրի վատնումը: Հավաքված ջուրը կարող եք օգտագործել բույսերը ջրելու, հատակը լվանալու կամ զուգարանակոնքի մեջ լցնելու համար:

Եթե դույլ օգտագործելը հարմար չէ, մտածեք տաք ջրամատակարարման համակարգ տեղադրելու մասին:

Հոսող ավելորդ ջրով լցնել թասը՝ մթերքը լվանալու համար

Միրգն ու բանջարեղենը լվանալիս ծորակը փակե՛ք: Բաց ծորակը յուրաքանչյուր ընթացքում մղում է 6-12 լ ջուր: Մթերքը լվացե՛ք լվացարանի կամ թասի մեջ հավաքված ջրով, որն այնուհետև կարող եք օգտագործել այգին ջրելու համար:

Եվս մեկ հուշում. քացախը մրգերի և բանջարեղենի վրայի վնասակար պարարտանյութերը հեռացնելու ևս մեկ բնական միջոց է:

Խաշած մակարոնի ջուրն օգտագործել բույսերը պարարտացնելու և մազերը լվանալու համար

Եփված մակարոնի ջուրը կարող էք ձեր տանը և շրջակայքում օգտագործել զանազան նպատակներով: Այն հարուստ է հանքանյութերով և կօզնի, որ բույսերն ավելի արագ աճեն. պարզապես ուշադիր եղեք, որ ջուրն աղի չլինի, որպեսզի չջրագրկվի բույսերի հողը: Մակարոնեղենի ջուրը կարող էք օգտագործել նաև պիցցայի և հացի խմոր պատրաստելու, ընդեղեն թրջելու, բանջարեղեն խաշելու, սպասք լվանալու և ձեր մազերը սնուցելու համար:

Ատամները խոզանակելիս փակել ծորակը

Ատամներն օրական 2 անգամ 2 րոպե տևողությամբ խոզանակելիս ծորակը փակելով կարող էք օրական մոտ 20 լ ջուր խնայել: Դա տարեկան կկազմի մոտ 7300 լ:

Թեյնիկի մեջ եռացնել այնքան ջուր, որքան հարկավոր է

Նախքան թեյնիկը լցնելը հաշվարկեք, թե որքան ջուր է հարկավոր: Այդպիսով դուք կխնայեք ժամանակ, էլեկտրա-էներգիա կամ գազ և ավելի քիչ ջուր կծախսեք: Եթե թեյնիկում այնուամենայնիվ ավելցուկային ջուր մնա, օգտագործեք բույսերը ջրելու համար: Թեյնիկի մեջ պահանջվածից ավելի ջուր լցնելը էներգիայի և գումարի վատնում է:

«Խմելու ջրի հասանելիություն և անվտանգ օգտագործում» թեման ամփոփելու համար ստորև բերված հղումը կամ QR կոդը տրամադրել աշակերտներին.

<https://bit.ly/խմելուջրիհասանելիություն>

5. ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԵՎ ՏԱՐԻՔԻՆ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՂ ՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ներառական և տարիքին համապատասխանող սանիտարական ենթակառուցվածքներ

Բոլոր երեխաների, ներառյալ հաշմանդամություն ունեցողների համար սանհանգույցները պետք է մատչելի լինեն: Ուստի դրանք պետք է հարմարեցված լինեն երեխաների տարիքային առանձնահատկություններին: Դրանք պետք է ներառեն՝

- ▶ լայն դռներ և անխոչընդոտ մուտքեր,
- ▶ հարմար լվացարաններ և զուգարաններ,
- ▶ օժանդակիչ բռնակներ և այլ հարմարանքներ:

Սանիտարական հարմարությունների ճիշտ օգտագործում

Տրամադրել ուղեցույցներ և կրթական նյութեր երեխաներին՝ սանհանգույցների ճիշտ և հիգիենիկ օգտագործման վերաբերյալ:

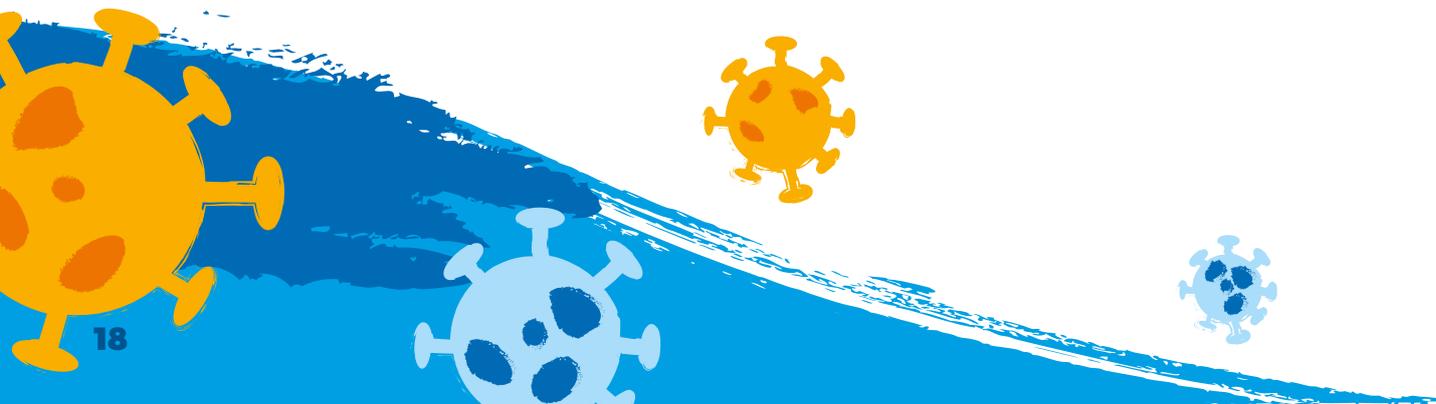
- ▶ Սովորեցնել ծորակների և սանիտարական հարմարանքների ճիշտ օգտագործման կանոնները:

Սովորեցնել դպրոցում և տանը սեփական մաքրությանը հետևելու և խնամքի նույնիսկ տարրական հմտություններ:

Ուշադրություն աղջիկների դաշտանային հիգիենային

Հատուկ ուշադրություն դարձնել դաշտանային շրջանում աղջիկների հիգիենայի պայմաններին:

- Սպասել անհատական հիգիենիկ պարագաներ:
- Կազմակերպել դաշտանային հիգիենայի վերաբերյալ դասընթացներ աղջիկների և դպրոցական անձնակազմի համար:
- Ստեղծել դաշտանային հիգիենայի համար հարմարեցված առանձին սանհանգույցային պայմաններ

6. ՀԻԳԻԵՆԱՅԻ ԿԻՐԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՅՈՒՄ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ

6.1 Անձնական հիգիենայի դասեր

Անձնական հիգիենայի դասերը կարելի է մատուցել տարբեր առարկաների շրջանակում կամ այն ուսուցիչների կողմից, ովքեր ունեն համապատասխան ոլորտային գիտելիքներ: Ստորև ներկայացնում ենք որոշ առաջարկներ:

Նախադպրոցական և տարրական կրթություն

Սերեխաներին կարելի է սովորեցնել պարզ օրինակներով՝ օգտագործելով խաղեր, պատմություններ և երգեր:

Կենսաբանություն

Ուսուցիչները կարող են դասեր մատուցել հիգիենայի հիմնական կանոնների, միկրոօրգանիզմների և հիվանդությունների կանխարգելման մեխանիզմների վերաբերյալ:

Կարելի է ներկայացնել նաև ձեռքերի ճիշտ լվացման կարևորությունը՝ նկարագրելով մաշկի վրա առկա մանրէները:

Քիմիա

Կարելի է քննարկել հիգիենիկ նյութերի (օճառ, մաքրող միջոցներ) բաղադրիչներն ու դրանց ազդեցությունը:

Քիմիական ռեակցիաների օրինակներով կարելի է բացատրել, թե ինչպես են հիգիենիկ նյութերը վնասազերծում մանրէները՝ ապահովելով մաքրություն և անվտանգություն:

Առողջ ապրելակերպ

Առողջ ապրելակերպի ուսուցիչները կարող են բացատրել անձնական հիգիենայի կարևորությունը առողջության պահպանման գործում:

Կարող են սովորեցնել նաև ճիշտ սննդակարգի և ատամների խնամքի կանոնները:

Ֆիզկուլտուրա

Կարելի է ընդգրկել ֆիզիկական ակտիվության և հիգիենայի կապի մասին քննարկումներ:

Կարելի է սովորեցնել ֆիզիկական ակտիվության ընթացքում հիգիենայի պահպանման (օրինակ՝ քրտինքի մաքրման, մարզահագուստի մաքրության) անհրաժեշտության մասին:

Հասարակագիտություն

Կարելի է կազմակերպել համայնքային և հասարակական հիգիենայի կարևորության մասին քննարկումներ՝ ներկայացնելով հիգիենայի ազդեցությունը համայնքի առողջության վրա:

Դասղեկներ

Դասղեկը կարող է կազմակերպել հիգիենայի թեմայով քննարկումներ դասղեկական ժամերի ընթացքում:

Կարելի է ընդգրկել տեսանյութեր կամ հրավիրել մասնագետներ՝ հիգիենայի վերաբերյալ թեմատիկ զրույցներով և քննարկումներով:

Բժիշկներ և բուժքույրեր (եթե առկա են)

Դպրոցական բժիշկներն ու բուժքույրերը կարող են անցկացնել հատուկ դասընթացներ հիգիենայի, հիվանդությունների կանխարգելման և առաջին օգնության վերաբերյալ:

Ոլորտային միավորում

Անձնական հիգիենայի դասընթացները կարող են մատուցվել առարկաների փոխկապակցման միջոցով:

Կենսաբանության, հասարակագիտության և առողջ ապրելակերպի ուսուցիչների համագործակցությամբ կարելի է կազմել ներմիավորված (ինտեգրված) ծրագրեր:

Ֆիզկուլտուրայի դասերում կարելի է ներառել առողջ ապրելակերպի և հիգիենայի պահպանման հմտությունների ուսուցում:

Այսպես հնարավոր է դասընթացները դարձնել համապարփակ և արդյունավետ՝ ընդգրկելով բոլոր տարիքային խմբերի երեխաներին:

6.1.1. Ձեռքերի ճիշտ լվացման ուսուցում

Ցուցադրական գործնական դասեր

Դպրոցում հաճախ անցկացրեք գործնական դասեր ձեռքերի լվացման ցուցադրական կիրառումներով:

Օգտագործեք վառ գույներով պաստառներ և տեսանյութեր:

1. Ձեռքերդ թրջիր ջրով:
2. Օճառի ձեռքերիդ ամբողջ մակերևույթը:
3. Ձեռքերիդ ափերը միմյանց շփիր:
4. Մի ձեռքի վերևի մասը տրորի մյուս ձեռքի ափով ու մատներն իրար մեջ ագուցելով:
5. Ձեռքերի ափերն իրար շփիր՝ մատներն իրար մեջ ագուցելով:
6. Ձեռքերն իրար մեջ ագուցելով՝ մի ձեռքի եղունգների երեսով տրորի մյուսի ափը:
7. Տրորի մի ձեռքի բթամատը՝ մյուս ձեռքով այն բռնելով ու պտտեցնելով:
8. Մի ձեռքի եղունգների ծայրերով շրջանաձև տրորի մյուս ձեռքի ափը:
9. Տրորի մի ձեռքի դաստակը մյուս ձեռքով:
10. Ջրով լավ ցայիր ձեռքերդ:
11. Ձեռքերդ չորացրու միանգամյա անձեռոցիկով:
12. Ծորակը փակիր արմունկով կամ օգտագործելով անձեռոցիկ:

Մրցույթ կազմակերպեք, որտեղ երեխաները միավոր կստանան յուրաքանչյուր ճիշտ կատարված քայլի համար:

Խաղեր և զվարճանքներ

Օգտագործեք գունավոր ներկեր՝ ցույց տալու համար, թե ինչպես է կեղտը մնում ձեռքերին և լվացվում օճառով:

Գործնական հմտությունների ստուգում

Երեխաներին տրամադրեք անհատական հիգիենայի աղյուսակով քարտեր՝ իրենց ձեռքերի լվացման հաճախականությունը գրանցելու համար:

Ձեռքերի լվացման հիգիենայի աղյուսակ

ԿՄՍՎԻՎ	Չափարվա օրը	Լվացման ժամը և դատճառը*								
	ԵՐԿՈՒՅՎԲԻ									
	ԵՐԵՔՅՎԲԻ									
	ՉՈՐԵՔՅՎԲԻ									
	ՀԻՆԳՅՎԲԻ									
	ՈՒՐԲՎՐ									
	ՅՎԲՎՐ									
	ԿԻՐՎԿԻ									

* Օրինակ՝ 15:30/զուգարանից հետո:

Պատճառի այլ օրինակներ՝ ուտելուց առաջ և հետո, աղբը թափելուց հետո, կենդանիներին հպվելուց հետո, երբ երևում է, որ ձեռքերը կեղտոտ են, քիթը մաքրելուց, փոշտալուց կամ հազալուց հետո...

6.1.2. Ատամների խնամքի ուսուցում

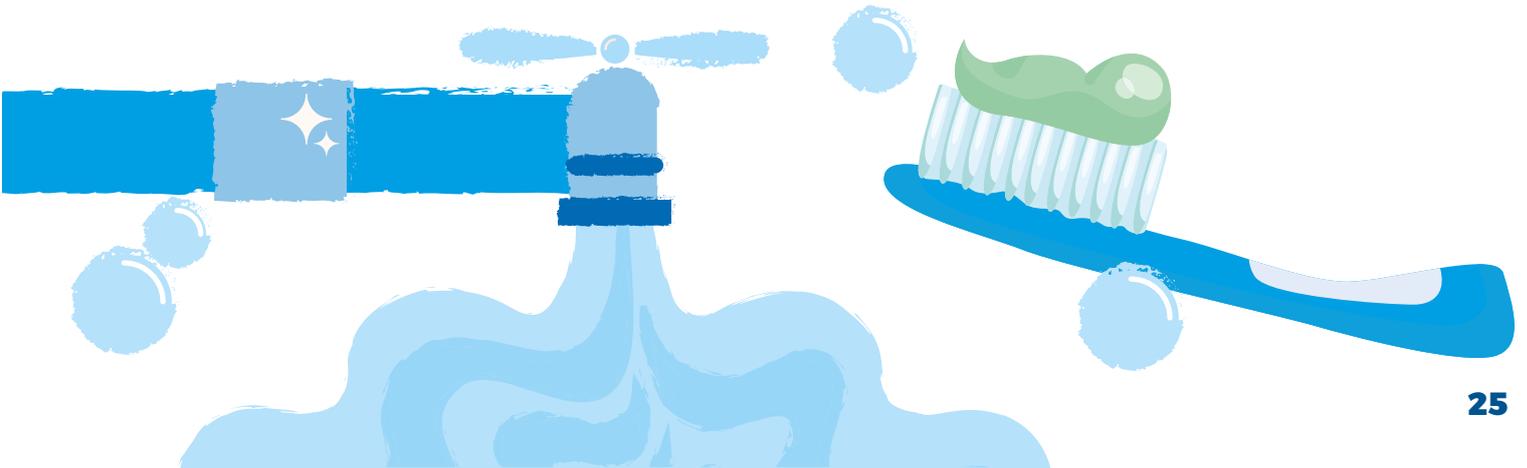
Տեսողական ցուցադրություններ

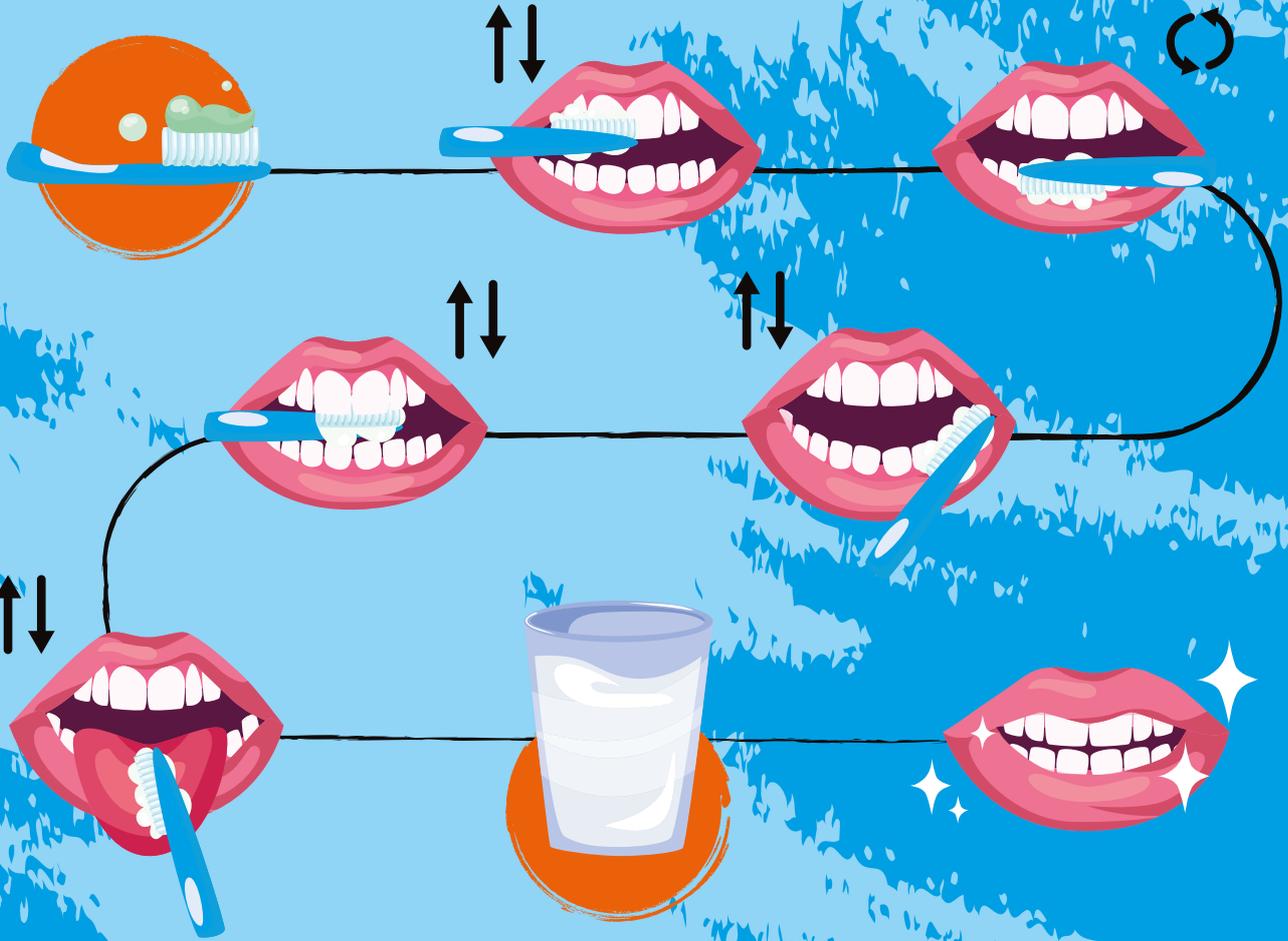
Ռպրոցում ներգրավեք տեղական ատամնաբույժների, որոնք կցուցադրեն ատամների ճիշտ խոզանակման ձևը:

Փոքրիկ գործնական ծրագրեր

Յուրաքանչյուր երեխա թող բերի իր խոզանակը և մածուկը:

Ստեղծեք գրաֆիկ՝ հիշեցնելու համար ատամների խնամքի ճիշտ ժամանակացույցը:

Ինչպես խոզանակել ատամները

- Դիր ոլոռի չափով մածուկ:
- Շրջանաձև խոզանակիր ատամների արտաքին մասը:
- Վերովար շարժմամբ խոզանակիր ատամների արտաքին մասը:
- Վերովար շարժմամբ խոզանակիր ատամների ներսի մասը:
- Խոզանակիր ատամների երեսի մասը:
- Վերովար շարժմամբ խոզանակիր լեզուդ:
- Մածուկը դուրս թքիր և բերանդ ողողիր:

Ատամների լվացման հիգիենայի աղյուսակ

ՎՄԱՍՐԻՎ	Նշել օրվա որ ժամին/դատճառով*	ՎՈՎՎՈՏՅՎՆ	ԵՐԵԿՈՅՎՆ
	ԵՐԿՈՒՅՎԲԻ		
	ԵՐԵՔՅՎԲԻ		
	ՋՈՐԵՔՅՎԲԻ		
	ՀԻՆԳՅՎԲԻ		
	ՈՒՐԲՍԲ		
	ՇՎԲՍԲ		
	ԿԻՐՎԿԻ		

6.2. Համայնքային հիգիենա և հանրային գիտակցություն

Հանրային իրազեկում և կրթություն

Իրազեկման արշավներ

Հանրային գիտակցության և իրազեկվածության մակարդակի բարձրացման նպատակով կարելի է կազմակերպել հանրային արշավներ համայնքում՝ պարզ և ազդեցիկ կարգախոսներով, օրինակ՝

- 💧 Մաքուր միջավայր՝ առողջ ապագա.
- 💧 Համայնքի հիգիենան մեր ընդհանուր պատասխանատվությունն է.
- 💧 Աղբի տեղը աղբամանն է:

Իրազեկում դպրոցականների միջոցով

💧 Դպրոցներում անցկացնել հատուկ կրթական միջոցառումներ համայնքային հիգիենայի վերաբերյալ:

💧 Աշակերտներին դարձնել «հիգիենայի դեսպաններ»՝ իրենց ընտանիքներին և համայնքին ճիշտ ուղիներ սովորեցնելու համար:

Կազմակերպել խաղեր և մրցույթներ, օրինակ՝

- 💧 «Աղբի տեսակավորման վարպետ» խաղ,
- 💧 «Մաքուր համայնք» նկարչական մրցույթ,
- 💧 դպրոցներում «Լավագույն հիգիենայի արշավ»:

Ճահադրդիչ նախաձեռնություններ

💧 Տրամադրել հավաստագրեր կամ պարգևներ այն ընտանիքներին և համայնքային անդամներին, որոնք առավել շատ մասնակցություն են ունեցել հիգիենային նվիրված ծրագրերում:

💧 Ստեղծել օրինակելի մաքուր համայնքի նախագիծ, որի չափանիշների հետ համեմատությամբ ամեն ամիս գնահատվում են մաքրման և հիգիենայի պահպանման արդյունքները:

6.3. Հիգիենայի իրազեկման միջոցառումներ

Դերախաղեր երեխաների համար: Կազմակերպեք դերախաղեր, որտեղ ավելի բարձր դասարանների աշակերտները ներկայացնում են հիգիենիկ քայլերի կարևորությունը կրտսեր ընկերներին: Օրինակ՝

💧 Ինչպես են չլվացված ձեռքերը հիվանդություն առաջացնում:

💧 Սանիտարական պայմանների պահպանման հերոսները:

Փոխգործուն ներկայացումներ: Օգտագործեք տեսողական և լսողական նյութեր՝ պատմություններն ավելի գրավիչ դարձնելու համար, և հարցուպատասխան հանդիսատեսի ներգրավվածությունը մեծացնելու համար:

Հանդիպումներ ծնողների հետ

💧 **Բաց դասեր և զրույցներ:** Կազմակերպեք բաց դասեր, որտեղ ուսուցիչները և բժիշկները կպատմեն հիգիենայի կարևորության մասին՝ տալով պարզ և ազդեցիկ խորհուրդներ:

Փորձի փոխանակում: Ներգրավեք ծնողներին քննարկումների մեջ՝ առաջարկելով ներկայացնել իրենց փորձն ու հարցերը:

Տնային հիգիենայի ուղեցույց: Տրամադրեք տպագիր կամ էլեկտրոնային նյութեր՝ ընտանիքում հիգիենայի պահպանման վերաբերյալ: Տարբեր տնային հանձնարարությունների միջոցով ներգրավեք աշակերտների ընտանիքներին հիգիենային նվիրված նախաձեռնություններում:

Հատուկ միջոցառումներ՝ միջազգային օրերի շրջանակում

Համաժողովներ և վեբինարներ: Կազմակերպեք միջոցառումներ՝ նշելու Ջրի համաշխարհային օրը (մարտի 22) կամ Ձեռքերի լվացման համաշխարհային օրը (հոկտեմբերի 15) կամ էլ թեմայով համընկող այլ օր:

Հրավիրեք բժիշկներ, ուսուցիչներ և համայնքի ակտիվիստներ՝ քննարկելու հիգիենայի պահպանման մարտահրավերներն ու լուծումները:

Թեմատիկ մրցույթներ

Կազմակերպել «Մաքուր ձեռքեր» նկարչական մրցույթ

Դպրոցներում կազմակերպել հիգիենայի մասին գիտելիքների ստուգման խաղեր

Հանրային ցուցադրություններ

Համայնքի տարբեր վայրերում ներկայացնել տեղեկատվական պաստառներ, տեսա-նյութեր և մոդելներ

7. ԱՂԲԱՅԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶՐԱՅԵՌԱՅՈՒՄ

Աղբահանության և թափոնների կառավարման կարևորությունը

Աղբահանության և կոյուղային համակարգերի ճիշտ կազմակերպումը ոչ միայն ապահովում է դպրոցների մաքուր և հիգիենիկ միջավայրը, այլև նպաստում բնական ռեսուրսների պահպանությանը՝ վերամշակման միջոցով: Վատ կազմակերպված աղբահանությունը կարող է լրջորեն վնասել ինչպես առողջությանը, այնպես էլ շրջակա միջավայրին:

Դպրոցներում և համայնքներում աղբահանության համակարգի բարելավում

Տեսակավորման համակարգի ներդրում

Դպրոցներում տեղադրել տարբեր աղբամաններ՝ պլաստիկի, թղթի, օրգանական թափոնների և այլ նյութերի տեսակավորման համար:

Կազմակերպել տեղեկատվական միջոցառումներ և գործնական դասընթացներ՝ տեսակավորման կանոնների վերաբերյալ:

Վերամշակման կազմակերպությունների ներգրավում

Համագործակցել տեղական վերամշակող ընկերությունների հետ՝ տեսակավորված աղբը հետագա վերամշակման ենթարկելու համար:

Ստեղծել համաձայնագրեր վերամշակման կազմակերպությունների հետ՝ թափոնների անվտանգ և արդյունավետ վերամշակումը երաշխավորելու համար:

Աղբի նվազեցման արշավներ

«Ավելի քիչ թափոն» նախաձեռնության շրջանակում խրախուսել ավելի քիչ թափոն արտադրող վարքագիծ:

Կազմակերպել արշավներ՝ մեծացնելու հանրային իրազեկվածությունը վերամշակման կարևորության մասին:

Կոյուղային համակարգերի բարելավում

Եթե համայնքում կոյուղային համակարգ չկա և այն կառուցելը տեխնիկապես կամ ֆինանսապես անհնար է, կարելի է կիրառել այլընտրանքային լուծումներ, որոնք հարմար են ցածր ռեսուրսային միջավայրերում: Ստորև ներկայացնում ենք միջազգային փորձի վրա հիմնված մի քանի առաջարկ:

Անհատական կամ խմբային սեպտիկ համակարգեր

Առաջարկել համայնքին կամ դպրոցին տեղադրել սեպտիկ բաքեր՝ թափոնների անվտանգ և երկարաժամկետ կառավարման համար: Ընտրել բակտերային ֆիլտրացիա ունեցող բաքեր, որոնք նվազեցնում են հողային և ջրային աղտոտվածությունը:

Կենսաբանական զուգարաններ (Էկոզուգարաններ)

Էկոզուգարանները թափոնները վերածում են պարարտանյութի՝ առանց ջրի մատակարարման անհրաժեշտության: Սրանք հեշտությամբ տեղադրվում են գյուղական վայրերում և չեն պահանջում մեծ ֆինանսական ներդրում: Կարելի է համայնքներում կազմակերպել սեմինարներ՝ սովորեցնելու, թե ինչպես ճիշտ օգտագործել և պահպանել այդ զուգարանները:

Վակուումային կամ չոր զուգարաններ

Սրանք չեն պահանջում ջրի մատակարարում կամ կենտրոնացված կոյուղու համակարգ: Թափոնները կուտակվում են փակ տարաներում և պարբերաբար հեռացվում են: Կարելի է ստեղծել թափոնների հավաքման պարբերական համակարգ՝ համայնքային պատասխանատուների ներգրավմամբ:

Թափոնների հավաքում և հեռացում, շարժական համակարգեր

Կան շարժական զուգարաններ, որոնք պարբերաբար մաքրվում են մասնագիտացված ընկերությունների կամ համայնքային խմբերի կողմից: Կարելի է համագործակցել տեղական ընկերությունների հետ՝ թափոնների հավաքման համար:

Ֆիլտրման համակարգերի ներդրում

Կազմակերպել փոքր ֆիլտրացիոն ավազանների կամ կենսազագային համակարգերի տեղադրում, որոնք կօգնեն վերամշակելու թափոնները՝ նվազեցնելով առողջապահական ռիսկերը: Հատուկ սարքերով հնարավոր է ջրազրկել հեղուկ թափոնները և ապահովել դրանց անվտանգ պահպանումը:

Այս լուծումները ոչ միայն տեխնիկապես իրագործելի են, այլև մատչելի և երկարաժամկետ: Դրանք կարող են բարելավել կյանքի որակը՝ ապահովելով առողջապահական և բնապահպանական կայունություն:

Թափոնների վերամշակման կարևորությունը

Ուսուցանել թափոնների վերամշակման կարևորությունն ու գործընթացները՝ դպրոցական ծրագրերում ներառելով համապատասխան դասեր, ինչպես նաև կարճաժամկետ և երկարաժամկետ նախագծեր:

Կազմակերպել վերամշակման ցուցադրական միջոցառումներ և այցելություններ վերամշակման գործարաններ:

Համագործակցություն տեղական ընկերությունների հետ

Կազմակերպել դպրոցներից և համայնքներից աղբի տեսակավորված հավաքման գործընթաց՝ վերամշակման նպատակով:

Գտնել վերամշակման կազմակերպություններ, որոնք կկարողանան ապահովել թափոնների ճիշտ վերամշակում և անվտանգ կառավարում:

Խմելու ջրի անվտանգ օգտագործման, ինչպես նաև սանիտարիայի և հիգիենայի կիրառությունների վերաբերյալ թեմաներն ամփոփելու համար անցնել հղումով և միացնել առցանց թեստ-մրցույթը.

<https://bit.ly/թեստմրցույթ2>

8. WASH-ի ԴԵՐԸ ԵՎ ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

Հայաստանում WASH-ին առնչվող իրավական կարգավորումները ներառում են մի շարք օրենքներ, որոնք նախատեսված են ջրի որակի, սանիտարական պայմանների և հանրային առողջության պահպանման համար:

«Հայաստանի Հանրապետության ջրային օրենսգիրքը» սահմանում է ջրային ռեսուրսների և համակարգերի կառավարման ու պահպանման հիմնական կարգավորումները՝ նպատակ ունենալով ապահովելու ջրի արդյունավետ օգտագործումը, պահպանությունը և մատչելիությունը հանրային առողջության պահպանման համար: Օրենսգիրքը ներառում է հետևյալ հիմնական հասկացությունները և սկզբունքները.

Սազգային ջրային պաշարներ՝ ջրային ռեսուրսների որակի և քանակի այնպիսի պահպանություն, որը բավարարում է հանրության ներկայիս և ապագա կարիքները.

Օգտագործելի ջրային ռեսուրսներ՝ այն ջրային ռեսուրսների մասերը, որոնք կարող են օգտագործվել առանց սազգային ջրային պաշարը նվազեցնելու.

Ջրային համակարգեր՝ կառույցներ և սարքավորումներ, որոնք ապահովում են ջրի հոսքի կառավարման, տեղափոխման և մաքրման գործընթացները.

Հասարակական շահ՝ ջրային ռեսուրսների շահագործման ոլորտում գործողություններ, որոնք օգնում են հանրությանը:

Օրենսգիրքն ապահովում է, որ ջրային ռեսուրսների օգտագործումն ու կառավարումը կատարվեն ջրի որակի պահպանման և աղտոտման կանխարգելման համար անհրաժեշտ պայմաններով:

Խմելու ջրի կենտրոնացված ջրամատակարարման համակարգերի որակի հիգիենիկ պահանջներ

Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարի հաստատած «Խմելու ջուր: Ջրամատակարարման կենտրոնացված համակարգերի ջրի որակին ներկայացվող հիգիենիկ պահանջներ: Որակի հսկողություն» (N 2-III-Ա2-1) սանիտարական նորմերը և կանոնները նպատակ ունեն ապահովելու, որ խմելու ջրի որակը բավարարի հանրային առողջապահության պահանջները: Սանիտարական նորմերը կիրառվում են այն բոլոր կառույցների, ջրամատակարարման համակարգերի և կազմակերպությունների նկատմամբ, որոնք զբաղվում են խմելու ջրի մատակարարմամբ և վերահսկմամբ: Այս նորմերը ներառում են՝

💧 հիգիենիկ պահանջներ. խմելու ջուրը պետք է լինի անվտանգ և չունենա վնասակար քիմիական կամ կենսաբանական նյութեր.

💧 որակի հսկողություն. խմելու ջրի որակի վերահսկումն ապահովվում է ջրամատակարարման համակարգերի շահագործումն իրականացնող կազմակերպությունների և պետական սանիտարական վերահսկողության միջոցով.

💧 սանիտարական կանոններ. խմելու ջրի որակը պետք է համապատասխանի հիգիենիկ նորմերին և լինի առանց տեսանելի օրգանիզմների:

Այս փաստաթուղթը սահմանում է, որ խմելու ջրի որակը պետք է ապահովվի ինչպես հանրային օգտագործման համար, այնպես էլ արտադրական և սննդի արտադրության նպատակներով:

«Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենք

Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի կարգավորումներ սահմանող այս օրենքը ուղղված է ջրի, օդի և հողի որակի պահպանմանը: Այն ապահովում է թափոնների կառավարման ստանդարտները, որոնք աջակցում են անվտանգ սանիտարական պայմանների պահպանմանը՝ շրջակա միջավայրի աղտոտումը նվազեցնելու նպատակով:

«Հանրային առողջապահության մասին» ՀՀ օրենք

Օրենքը նախատեսում է հանրային առողջության պահպանման պարտադիր միջոցառումները՝ ներառյալ ջրի, սանիտարիայի և հիգիենայի պահանջները: Այն կարևոր է հանրային վայրերում (օրինակ՝ դպրոցներում) սանիտարական հարմարությունների և մաքրման կարգի սահմանման համար՝ կանխելու վարակիչ հիվանդությունների տարածումը:

«Սննդամթերքի անվտանգության մասին» ՀՀ օրենք

Թեև այս օրենքը հիմնականում ուղղված է սննդի անվտանգությանը, սակայն կարևոր է սննդի պատրաստման և պահպանման հիգիենիկ պայմանների ապահովման համար: Այն ներառում է նաև խմելու ջրի որակի ստանդարտները, որոնք կարևոր են դպրոցներում և կրթական հաստատություններում երեխաների առողջության պահպանման համար:

Այս օրենքների միացյալ կիրառումը նպաստում է WASH-ի խնդիրների լուծմանը՝ ապահովելով անվտանգ և առողջ դպրոցական միջավայր: UNICEF-ի վերլուծությունների համաձայն՝ այս օրենսդրական հիմքերը կարևոր են երեխաների առողջության վրա դրական ազդեցություն ունենալու և դպրոցներում ավելի բարձր չափանիշներ սահմանելու համար:

**«Կայուն զարգացման 6-րդ նպատակին հասնելու՝ 2021-2030 թվականների ռազմավարությունը, գործողությունների ծրագիրը, կայուն զարգացման 6-րդ նպատակի թիրախներին հասնելու 2021-2030 թվականների ռազմավարության և գործողությունների ծրագրի իրականացմանն օժանդակող կարիքների գնահատման և կարողությունների զարգացման ծրագրերը հաստատելու մասին»
ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծ**

Նախագիծը նպատակ ունի բարելավելու խմելու ջրի մատակարարման համակարգի հիգիենիկ նորմերը և կանոնները Հայաստանում, սահմանելու խմելու ջրի որակի պահանջները և ամրապնդելու ջրի ֆիզիկական, մանրէաբանական ու քիմիական ցուցանիշների վերահսկման գործընթացները՝ հանրային առողջապահության և շրջակա միջավայրի պաշտպանության համար:

9. ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Այս ուղեցույցը մշակվել է հաջակություն Չայաստանի կրթական հաստատություններին՝ երեխաների համար առողջ, անվտանգ, ներառական ու արժանապատիվ միջավայր ստեղծելու գործում: ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի ուսումնասիրություններն ընդգծում են, որ դպրոցներում առկա ջրի և սանիտարահիգիենիկ պայմանների հետ կապված խնդիրներն ազդում են երեխաների առողջության, դպրոցական հաճախելիության և համայնքի ընդհանուր բարեկեցության վրա:

Այս ուղեցույցը օգտակար գործիք է՝ դպրոցներին և համայնքներին տրամադրելու գործնական խորհուրդներ՝ WASH-ի պայմանների բարելավման և կայուն լուծումների համար: Վերջիններիս հիմնական նպատակներն են՝

Ջրամուկի ջրի հասանելիությունը՝ դպրոցներում անվտանգ և շարունակական ջրամատակարարում ապահովելը,

սանիտարական ենթակառուցվածքների զարգացումը՝ ներառական և տարիքային խմբերին համապատասխանող սանհանգույցներ կառուցելու միջոցով,

հիգիենայի չափանիշների բարելավումը՝ դասավանդման և հանրային իրազեկման միջոցառումների միջոցով,

աղբահանության և ջրահեռացման լուծումները՝ ապահովելու մաքուր և հիգիենիկ պայմաններ դպրոցներում և համայնքներում:

Ուղեցույցի կիրառումը կնպաստի երեխաների ֆիզիկական և հոգեկան առողջության բարելավմանը, հիվանդությունների կանխարգելմանը և կրթական արդյունքների մակարդակի բարձրացմանը: Սա նաև հնարավորություն կտա համայնքներին դառնալու ավելի պատասխանատու և գիտակցված՝ պահպանելով հիգիենիկ միջավայր:

WASH-ի նախաձեռնությունների հաջող իրականացման արդյունքում Հայաստանը կունենա առողջ ու կրթված սերունդներ, որոնք կկարողանան լիարժեք օգտվել իրենց կրթական հնարավորություններից և կառուցել ավելի ուժեղ ու կայուն հասարակություն:

10. ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Comprehensive Study of WASH Facilities at RA School and Preschool Educational Institutions, CIVITTA, UNICEF, summary report, July 2023.
2. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water>
3. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241549950>
4. <https://www.unicef.org/armenia/պատմություններ/ինչպես-տանը-խնայել-ջուրը>
5. UN Habitat and WHO, 2021. Progress on wastewater treatment – Global status and acceleration needs for SDG indicator 6.3.1. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat) and World Health Organization (WHO), Geneva.
6. Progress on household drinking water, sanitation and hygiene 2000–2022: special focus on gender. New York: United Nations Children’s Fund (UNICEF) and World Health Organization (WHO), 2023. <https://washdata.org/reports/jmp-2023-wash-households>
7. <https://www.unicef.org/water-sanitation-and-hygiene-wash>

- 8.** Progress on household drinking water, sanitation and hygiene 2000–2022: special focus on gender. New York: United Nations Children’s Fund (UNICEF) and World Health Organization (WHO), 2023. <https://washdata.org/reports/jmp-2023-wash-households>
- 9.** <https://www.susana.org/search?search=to+pit+latrine+emptying+>
- 10.** https://www.cdc.gov/global-water-sanitation-hygiene/about/about-global-sanitation.html?CDC_AAref_Val=
- 11.** <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=121550>
- 12.** <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=37855>
- 13.** <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=72899>
- 14.** <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=165083>
- 15.** <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=145840>
- 16.** <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=74494>
- 17.** <https://www.e-draft.am/projects/3464/about>

Բովանդակություն

Երկու խոսք	1
ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի հետազոտությունների արդյունքները Չայաստանում	3
WASH-ի պայմանների բացակայության անցանկալի հետևանքները	4
Խմելու ջրի հասանելիություն և անվտանգ օգտագործում	10
Ներառական և տարիքին համապատասխանող սանիտարական հարմարություններ	17
Հիգիենայի կիրառությունների ուսուցում դպրոցներում և համայնքում	19
Աղբահանություն և ջրահեռացում	31
WASH-ի դերը և ՀՀ օրենսդրական շրջանակը	36
Ամփոփում	40
Օգտագործված աղբյուրներ	42

